

Sprog i Norden

Titel: Punktskrift ur ett nordiskt perspektiv
Forfatter: Eva Björk
Kilde: Sprog i Norden, 2005, s. 147-158
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Forfatterne og Netværket for sprognavnene i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Punktskrift ur ett nordiskt perspektiv

Eva Björk

Punktskrift – gravt synskadades skriftspråk

Punktskrift är en skrift som kan läsas med hjälp av känseln. Det som skiljer punktskrift från en del andra taktila skrifter är att den enbart består av punkter. Skälet till detta är att den ska vara så lätt att uppfatta med känseln som möjligt. Det krävs dock både känsel, muskelkraft och rörelse för att kunna läsa punktskrift. Punktskriften är således anpassad till vår haptiska förmåga.

Det var den unge blinde fransmannen Louis Braille som utvecklade punktskriften på 1820-talet. Man har satt punktskriftens födelseår till 1825. Då var Louis Braille endast 16 år gammal.

Ett punktskriftstecken kan bestå av en till sex punkter i en liten ruta – en punktskriftscell. Av punkterna i en punktskriftscell kan man göra 63 olika tecken. En full cell består av två parallella kolumner med tre punkter. Tänk på en äggkartong med plats för upp till sex ägg, som kan innehålla olika många ägg och där äggen kan ligga på olika platser i kartongen. En punktskriftscell är dock betydligt mindre, 3,5×6 millimeter. Storleken är anpassad till att kunna läsas med fingrarna. Punktskriftscellerna har därför alltid samma storlek. Detta innebär att punktskrift oftast är betydligt mer utrymmeskrävande än visuell skrift, eller svartskrift som den kallas för att skilja den från punktskriften. En tryckt boksida motsvaras ofta av tre till fyra sidor punktskrift, där sidorna också är i större format än en bok, minst A4. För att punktskriften ska vara tydlig måste den vara minst 0,25 millimeter hög.

Punktskriften är internationell på samma sätt som svartskrift är det. Det finns således olika alfabeten även i punktskrift. Louis Brailles punktskrift bygger på det latinska alfabetet. Andra språk som har särskilda alfabeten, exempelvis arabiska, har även andra alfabeten i punktskrift. Bokstäverna a–z i det latinska alfabetet är likadana i punktskrift i olika språk. Hur övriga bokstäver och tecken ser ut i punktskrift kan skilja sig mellan språken men också mellan olika länder.

De 63 olika tecknen som kan konstrueras av punkterna i en punktskriftscell räcker förstås inte så långt. För att kunna skriva fler tecken med punktskrift använder man därför så kallade förtecken. Genom att skriva ett eller flera förtecken före en bokstav, visar man att bokstaven har en annan betydelse. Till exempel kan man genom ett förtecken markera att bokstaven "a" istället ska tolkas som bokstaven "A". Med ett annat förtecken blir bokstaven "a" i stället siffran "1". Upp till fyra punktskriftstecken kan användas för att motsvara en enda symbol i svartskrift.

Det finns också särskilda punktskriftssystem som används i vissa sammanhang. Det finns särskild punktskrift för matematik, för fonetik och för musiknoter. Punktskriftscellerna och tecknen ser likadana ut som i annan punktskrift, men tecknen har helt andra betydelser. Punktskriftens system för musiknoter är dessutom helt annorlunda än musiknoter i svartskrift. Punktskriftsläsaren måste därför vara väl medveten om textsammanhanget för att göra rätt tolkning av punktskriftstecknen. Detta ställer andra krav på språkliga och kognitiva strategier hos punktskriftsläsaren än hos svartskriftsläsaren när bokstäver ska tolkas.

Punktskriftsnämnden

Punktskriftsnämnden är den myndighet i Sverige som fattar beslut om hur den svenska punktskriften ska vara utformad. Punktskriftsnämndens verksamhet styrs av en förordning som anger att Punktskriftsnämnden har till uppgift att främja och

utveckla punktskriften som skriftspråk för synskadade. Det åligger nämnden särskilt att utarbeta normer för den svenska punktskriften och att medverka till att utveckla enhetliga internationella normer för punktskriftens återgivning av symboler inom olika ämnesområden.

Nämnden ger ut skriftserien ”Svensk punktskrift”. Den senaste skriften i serien är ”Punktskriften och dess användning”, som är ett nyckeldokument inom punktskriftsområdet.

Ledamöterna i Punktskriftsnämnden representerar myndigheter, organisationer och institutioner som sysslar med punktskrift och språk. Bland dessa kan nämnas Svenska språknämnden, Specialpedagogiska Institutet, Talboks- och Punktskriftsbiblioteket, Synskadades Riksförbund och Hjälpmedelsinstitutet.

Punktskriftsnämnden ska också bevaka punktskriften ur ett internationellt perspektiv. En del i detta arbete är att genomföra och delta i konferenser. Varje år arrangeras ett gemensamt möte mellan de nordiska punktskriftsnämnderna. I september i år hölls detta möte i Sverige på Campus Konradsberg i Stockholm.

Denna artikel behandlar de punktskriftsfrågor som är mest aktuella i eller utmärkande för de olika nordiska länderna, samtidigt som vi försöker ge en bild av punktskriften mer generellt.

Norge – laglig rätt till undervisning i punktskrift

Gravt synskadade barn går i vanliga grupper och klasser i förskolan och skolan. Fram till 1960-talet gick de allra flesta synskadade eleverna i specialskolan. Under 70-talet blev allt fler integrerade i skolan på hemorten. Idag talar vi sällan om integrering – vi talar om inkludering. Skillnaden är att pedagogiken i klassen tar hänsyn till samtliga elevers möjligheter. Att ett av barnen har en synskada påverkar undervisningen i hela klassen.

De synskadade eleverna får samma läromedel som de seende barnen i klassen. Men böckerna är förstas överförda till punktskrift, inlästa som talbok eller överförda till e-text. Det

finns särskilda dataprogram för e-textböcker för synskadade. Dessa är anpassade till att eleven läser med hjälp av punktskriftsskärm eller syntetiskt tal, eftersom de inte kan läsa texten i boken eller på datorns bildskärm.

Det är de vanliga klasslärarna som undervisar de synskadade barnen tillsammans med övriga barn i klassen. De får några få veckors utbildning vid de statliga resurscentren för synskadade. Det finns även specialpedagogutbildning med inriktning på synskadade. De lärare som fått denna utbildning arbetar i regel vid resurscentren eller inom den övriga stödorganisationen för funktionshindrade elever i skolan.

Den stora fördelen med att gå i skolan på hemmaplan är att barnen kan bo och leva tillsammans med sin familj, sina grannar och kamrater. Tidigare fanns en specialskola för blinda barn från hela landet. Det finns ingenting som tyder på att synskadade elever får sämre undervisning idag än under specialskolans tid. Många synskadade elever upplever dock problem med kamratkontakter.

Det finns dock tendenser som pekar på att synskadade inte får den speciella kunskap som de behöver på grund av synskadan. Det gäller sådant som punktskrift, att orientera sig med hjälp av vit käpp, att klara uppgifter i det dagliga livet med hjälp av andra sinnen än synen, som att laga mat, tvätta, stryka, reparera saker osv.

I Norge har föreningen för föräldrar till synskadade barn lyckats driva igenom en lagstiftning som ger barnen rätt till undervisning av specialpedagog i särskilda ämnen för synskadade, bland annat i punktskrift. Det låter bra, och skulle kunna vara det, om det fanns tillräckligt många utbildade specialpedagoger för synskadade och om kommunerna beslutar sig för att satsa dessa resurser på de synskadade eleverna.

Eftersom specialundervisningen ska ske utöver den övriga undervisningen kostar det tid för eleven och pengar för kommunen. Det är inte så lätt för kommunerna att veta vilka krav som kan ställas på synskadade elever. Det är lätt att tycka de är duktiga för att de överhuvudtaget klarar att läsa och skriva

punktskrift. Kommunerna kan ta hjälp av den statliga stödorganisationen och resurscentren, men de förstår inte alltid att göra det.

Finland – en utvecklad punktskriftsundervisning för vuxna

De flesta personer som har en synskada har drabbats av denna i vuxen ålder, de allra flesta som pensionärer. Ett begränsat antal personer mister sin lässyn i yrkesverksam ålder. Det som då känns mest naturligt är att övergå till att läsa talböcker, taltidningar och att anteckna på kassett. Det går, men ger en hel del begränsningar.

Som vi alla vet behöver man ett skriftspråk. Det innebär att personer som blir gravt synskadade i vuxen ålder behöver få lära sig punktskrift. Detta tillgodoses av de nordiska länderna bäst i Finland. Undervisningen bedrivs där i olika former – som regionala kurser, temakurser där man till exempel kan få lära sig ”läsa flytande”, som individuell undervisning och som distansundervisning.

De finska centralsjukhusen ordnar på olika håll i landet kurser för nysynskadade med bland annat punktskrift på programmet. Synskadade kan också få individuell undervisning på sin hemort. Som lärare fungerar då någon utbildad punktskriftsinstruktör som bor i närheten.

Synskadades Centralförbund bedriver en punktskriftsverksamhet i syfte att skapa möjligheter för vuxensynskadade att lära sig punktskrift och att utvidga användningen av punktskrift.

Centralförbundets distriktsföreningar ordnar i samarbete med medborgarinstituten och studiecentralen studiecirkel i punktskrift. Som cirkelledare fungerar oftast någon som själv i vuxen ålder lärt sig punktskrift och som utbildat sig till punktskriftsinstruktör.

Regionala punktskriftskurser arrangeras av Synskadades Centralförbund och dess distriktsföreningar i samarbete med Folkpensionsanstalten. En hel kursserie pågår cirka ett år.

Kursen består av tre perioder med närstudier och två med handledning.

Man kan också lära sig punktskrift på distans. Eleven får då studiematerialet hemsänt. Undervisningen sker via inlästa instruktioner som hänför sig till studiematerialet. Eleven har också tillgång till en handledare på distans som ger råd och vägledning via telefon och talbrev.

Synskadades Centralförbund genomför även längre rehabiliteringskurser där deltagarna bland annat kan få undervisning i punktskrift. Kurserna kan vara tio veckor. Dessutom arrangeras en till två veckor långa kurser i ”effektiv punktskriftsläsning” för grupper som behöver detta. Individuella rehabiliteringsperioder med punktskrift som huvudtema ordnas också.

Arlainstitutet i Esbo, som är en yrkesutbildningsanstalt, ger sina elever tillräckliga kunskaper i punktskrift för att klarar sina studier och arbetslivet.

Som lärare fungerar (förutom på skolorna) utbildade punktskriftsinstruktörer. Det är oftast personer som lärt sig punktskrift i vuxen ålder och som deltagit i Synskadades Centralförbunds instruktörskurser. Centralförbundet ordnar regelbundet grundkurser och fortbildningskurser för punkt-instruktörer samt kurser för instruktörer som undervisar på distans. År 2000 fanns det 45 utbildade punktskriftsinstruktörer i Finland.

Sverige – satsar på ett ökat utbud

Den som ser omges av text jämt och överallt. Det är skyltar, märken, förpackningar, bruksanvisningar, reklam, ja, se dig omkring! Den som läser punktskrift kommer sällan i kontakt med sitt skriftspråk om man inte själv söker upp det. Det har funnits böcker och tidningar i punktskrift ända sedan slutet av 1800-talet. Men den som inte är särskilt intresserad av punktskrift ser inget skäl att lära sig, när det mesta inte finns att läsa i punktskrift. Det man behöver, som telefonnummer,

matrecept, vilka CD-skivor man har, måste man oftast skriva upp själv.

I Sverige har vi de senaste femton åren satsat mycket på nya material i punktskrift. Det finns sex olika almanackor i punktskrift att köpa, varav en väggalmanacka med reliefbilder. Det finns sällskapsspel som Trivial Pursuit och kortlekar med punktskrift. Dessutom finns gratulations- och julkort.

Det kanske allra mest användbara är Talboks- och Punktskriftsbibliotekets (TPB:s) punktskriftstjänst. Dit kan den enskilde punktskriftsläsaren skicka in det material i svartskrift som man önskar få överfört till punktskrift. Det kan vara tidningsartiklar, bruksanvisningen till den nya mobiltelefonen, sångtexterna till den senaste CD-skivan, matrecept, stickbeskrivningar, broschyrer, bipacksedlar från medicinförpackningar, ja vad du vill utom hela böcker.

Vi satsar också på ett ökat punktskriftsutbud för barn. I förskolan finns inte så mycket läromedel. Där används mest böcker som är köpta i bokhandeln eller lånas från bibliotek. Därför gör TPB en särskild satsning på taktila bilderböcker för synskadade barn. Det är vanliga böcker där både text och bild överförs till punktskrift och relief. Bilderna måste förenklas för att bli begripliga när de ska läsas med hjälp av känseln. I böckerna finns både svartskrift och punktskrift. Bilderna kan göras i olika tekniker. I TPB:s böcker använder man oftast applikationer i tyg med olika strukturer. Till bilder i läromedel från Specialpedagogiska Institutet används oftast svällpapper. Det är en särskild sorts papper där de delar av ytan som är svarta sväller när pappret värms upp.

För oss känns det viktigt att barn ska ha roligt med punktskrift. Det får inte bli något som bara kopplas ihop med skolarbete, även om detta förstås också kan vara roligt. För att öka punktskriftens status bland barn har Synskadades Riksförbund i Sverige startat Punktklubben, där bara punktskriftsläsare får vara med. Den vänder sig till gravt synskadade barn i åldern fem till tolv år. Medlemmarna får några medlemspaket varje år. Paketet innehåller olika texter i

punktskrift som matrecept, roliga historier, om känslor och mycket annat. Ibland innehåller paketet också ett spel, en bok, eller en relieftavla. Det finns spel och sagor som är specialgjorda för Punktklubben och som ingen annan än klubbmedlemmarna kan få tag i.

Den nya tekniken gör det numera möjligt för alla som har en dator med en punktskriftsskrivare att själva skriva ut vilka texter man vill i punktskrift. Många gravt synskadade har dator med hjälpmedel på sin arbetsplats, vilket har gjort det möjligt för många att behålla jobbet trots en synskada. Det är dock inte lika lätt att få dator med synskadeanpassningar som punktskriftsskärm och -skrivare som hjälpmedel i hemmet. Den som har det kan till exempel ta fram sånghäften i både svartskrift och punktskrift till en fest, vilket inte var möjligt tidigare. En dator med hjälpmedel ökar delaktigheten!

Danmark – kortskriften en viktig fråga

Som vi tidigare nämnt tar punktskrift mycket större plats än vanlig text. Det beror på bokstävernas storlek, att man behöver tjockare papper och att reliefen gör att arken inte kan ligga tätt intill varandra. Ända fram till 1980-talet skrevs nästan all punktskrift av produktionstekniska skäl enbart på arkens ena sida, vilket naturligtvis också bidrog till att punktskriften blev mycket skrymmande.

För att göra texterna mindre omfångsrika och därigenom spara papper infördes redan tidigt i punktskriftens utveckling särskilda förkortningar som inte används i det vanliga skriftspråket – den så kallade kortskriften. Ett annat syfte med kortskrift var att minska arbetet med framställningen av punktskrift, som då krävde mycket mer manuell hantering än idag.

Kortskriften är unik för varje språk. Kortskrift består av helordsförkortningar och orddels- eller kanske snarare ljudgruppsförkortningar. Exempel på helordsförkortningar i svensk kortskrift är *a* som betyder ”att”, *c* som betyder ”och” samt *fof*

som betyder ”fortfarande”. Orddelsförkortningar utgörs oftast av tecken som inte är bokstäver. Det finns i svenska orddelsförkortningar bland annat för *et* och *ing*. Dessa får endast användas i ord. Det svenska kortskriftssystemet är inte så utbyggt och används nästan inte alls i den allmänna produktionen.

Inom vissa språkområden är kortskrift det helt dominerande sättet att trycka punktskrift. Det gäller till exempel engelska och danska. Kortskriften i dessa språk är också mer omfattande och betydligt effektivare än i svenskan. I Danmark får barnen lära sig kortskrift samtidigt som de lär sig bokstäverna. De får lära sig att *c* dels är bokstaven *c*, dels att den betyder ”och” när den står ensam. På så sätt kan barnen snabbt lära sig att läsa enkla meningar, fast de bara kan några få bokstäver. I länder som systematiskt använder kortskrift anser man att det snabbar upp läsningen, eftersom det får plats mer information på varje rad.

Kortskriften kan produceras automatiskt i datorbaserade produktionssystem, men för att den ska bli helt riktig behöver texten korrekturläsas, så att förkortningarna inte går över gränsen i sammansatta ord. I Danmark håller Blindebiblioteket på att lägga över alla sina datafiler för bokproduktion i XML-format. Från detta format kan böckerna sedan produceras i storstil för synsvaga, i punktskrift för blinda eller som e-text för dem som föredrar det. Dansk Blindesamfund anser att det är nödvändigt att kortskriften även fortsättningsvis används i punktskriftsböcker och då på ett riktigt sätt.

I Sverige och Norge pågår till och från en diskussion för och emot kortskrift. Motståndarna menar att kortskriften tillför punktskriften ytterligare en abstraktionsnivå utöver språket självt och därmed försvårar läsningen för många läsare. Detta gäller framför allt när man ska läsa andra språk som har sin unika kortskrift, som punktskriftsläsare också måste lära sig utöver själva språket. Kortskriftens förespråkare menar å andra sidan att de som behärskar kortskriften läser fortare. Det går också betydligt snabbare att göra anteckningar i kortskrift, förutom att texten tar mindre plats.

Forskning – mycket återstår att göra

Användning av punktskrift är en mycket sammansatt aktivitet. Punktskriftsanvändning har en språklig sida, en perceptuell sida, en kognitiv sida och en samhällelig sida. Inläring av punktskrift har också en avancerad pedagogisk sida, inte minst med tanke på att den oftast sker i en klass där övriga elever ser. Det finns därför stort behov av mångsidig forskning kring punktskrift och taktila bilder samt deras användning.

I Sverige bedrivs idag forskning om punktskrift framför allt inom pedagogikområdet. Det finns också perceptionspsykologisk forskning, språk- och kognitionsvetenskaplig forskning, konst- och bildvetenskaplig forskning samt teknisk forskning.

Ett aktuellt exempel på pågående forskning är den alldeles nya metod att mäta fingerrörelserna hos punktskriftsläsare som har utarbetats vid CERTEC i Lund. Tack vare denna metod kan man nu jämföra hur punktskriftsläsare rör fingrarna när de läser i förhållande till hur svartskriftsläsare rör ögonen när de läser. Sedan tidigare vet vi att en person medvetet kan styra sina fingerrörelser på ett helt annat sätt än sina ögonrörelser. Eftersom punktskriftsläsare ofta läser med båda händerna kan de också läsa samtidigt på två olika ställen i texten, vilket inte är möjligt för en person som läser med ögonen. Detta har nu blivit möjligt att studera vetenskapligt, vilket vi anser mycket intressant. Metoden ger också helt nya möjligheter att studera kortskriftens effekter för läsningen av punktskrift.

För att få till stånd mer forskning kring punktskrift är vi övertygade om att punktskriftens status måste höjas. Punktskriften och hur den används måste bli mer känd. Hur skulle detta kunna göras på ett bättre sätt än att inrätta en professur i punktskrift. En utmaning till de nordiska länderna är avslutningsvis att vi får se vilket av länderna som blir först med en professor i punktskrift.

Summary

By Björn Westling

Eva Björk is a member of the Swedish Braille Authority, a governmental council that decides how Swedish braille should be written. The article discusses questions about braille in a Scandinavian perspective and gives a general view of braille.

Braille is the written language that can be read by touch. The creator of braille, Louis Braille, made his construction on the basis of the Latin alphabet. But it may nevertheless be used for other alphabets. The letters a–z are the same in braille for various languages.

Today visually impaired children go to ordinary schools together with other children and are educated by ordinary teachers. There are some doubts, though, that these children are given the all the knowledge that is needed following their visual impairment. In Norway a parental organization has succeeded in establishing a lawful right to education by special educators in various subjects for visually impaired, including braille. This would be a good solution for other countries too, given a sufficient number of disposable special educators and funding provided by the municipalities.

Adult persons are also becoming visually impaired and need to learn braille. The best response to that is given in Finland where the education is available in various forms.

During the past 15 years new material and products in braille have been created in Sweden. The braille service of TPB (the Swedish Library of Talking Books and Braille) gives the possibility for readers to order freely chosen material in braille. There is also an increasing supply for children, notably books with tactile images in various materials.

The traditional way to make braille less voluminous is to use contractions – abbreviations that are unique for braille. The contractions are also unique for various languages. Contracted braille is practically not in use in Sweden today, but is the dominant way of producing braille in many languages, e.g. Danish. In Norway and in Sweden there is occasionally a

discussion about contracted braille. The critiques say that contracted braille is unnecessarily abstract and more difficult to access for many readers. On the other hand there is the view that it is possible to read contracted braille faster.

The research about braille in Sweden today is mainly performed within the area of pedagogy. In order to increase braille research the need for increasing the status of braille is pointed out. A way of doing that would be to establish a professorship in braille.

Källor:

Punktskriften och dess användning, Punktskriftsnämndens skriftserie 2004.

Johanna Mäkis undersökning *Pistekirjoitus Suomessa* (punktskriften i Finland) år 2000.